DOI: [10.32702/2307-2105-2018.12.114](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.114)

УДК 338.242: 658.14: 330.142

*В. Р. Чаплінський,
к. е. н., старший викладач кафедри економіки підприємства КПНУ імені Івана Огієнка
О. К. Кушнір,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства КПНУ імені Івана Огієнка*

СУТНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СТРУКТУРІ ЧИННИКІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

*V. R. Chaplinsky
candidate of economic sciences, senior lecturer of the department
Economics of the enterprise named after Ivan Ogienko
O. K. Kushnir
candidate of economic sciences, associate professor of the department
Economics of the enterprise named after Ivan Ogienko*

THE SATISFACTION OF THE INTELLECTUAL CAPITAL AND ITS PLACE IN THE RETAIL SECTOR OF UKRAINE

У статті досліджено зміст інтелектуального капіталу промислових підприємств та розкрито його специфіку. Відмічено підходи до трактування інтелектуального капіталу та сформовано авторське визначення даній економічній категорії. Розглянуто та виділено структурні елементи інтелектуального капіталу індивіда та підприємства загалом, на основі яких можна проводити дослідження його розвитку. Відмічено, що структура інтелектуального капіталу переробного підприємства складається з структурного капіталу, людського капіталу і капіталу відносин. Досліджено рівень розвитку інтелектуального капіталу промислових підприємств України у динаміці, а також, відмічено гальмуючі фактор інноваційного розвитку та визначено шляхи їх подолання та нівелювання. Запропоновано комплекс першочергових завдань для підприємств переробної сфери діяльності за для пришивидження процесу інтелектуалізації та розвитку інтелектуального капіталу.

The purpose of the article is to study the economic category of intellectual capital and determine the level of development of intellectual capital in the processing industry of Ukraine. In the course of the research, it was noted that there is no single definition of the category of intellectual capital, five approaches are considered by which intellectual capital is treated. On the basis of all approaches an author's definition of intellectual capital is formed. The influence of intellectual capital on industrial enterprises was investigated, necessity of its development was noted. The research of dynamics of innovative-active enterprises was carried out and the inhibiting factors of development of intellectual capital were noted. This study made it possible to consider in detail the economic category of intellectual capital and to note the problems of its development in accordance with the Ukrainian processing industry. Today, the process of enriching the intellectual capital of processing enterprises with the latest knowledge and their implementation in new products and

more advanced processes will create the preconditions for the formation of a modern, competitive sector of the national economy, both in the domestic and foreign markets. Because of the rapid technological changes and high competition the main resource for increasing the competitiveness of the enterprise becomes a transformation economically significant knowledge of the enterprise in the intellectual resources that can be capitalized. Transforming Intellectual Resources into Intellectual Capital and effective management of it as a set of available intellectual resources allow to intensify the processes of production, distribution and use of knowledge within an enterprise that gives impetus to innovation. Therefore, there is a problem of development methodological and applied principles of intellectual capital as strategically important an asset that allows the company to significantly increase its value and, as a consequence, strengthen their competitive advantage. To solve this problem a complex of purposeful actions was developed, which was formed from a phased plan aimed at the intellectualization of processing enterprises and increase their intellectual capital.

Ключові слова: інтелектуальний капітал; переробні підприємства; інноваційна діяльність.

Keywords: intellectual capital; processing enterprises; innovative activity.

Постановка проблеми. Сучасний етап формування інформаційного суспільства в Україні зумовлює необхідність радикальних змін у стратегії побудови високорозвиненого, конкурентоздатного сектору переробної промисловості. Найважливішим завданням реформ є формування поглядів на ключові фактори розвитку економіки, які в індустріальному суспільстві базувались на матеріальних, речових активах, а в сучасному, інформаційному – на нематеріальних, інформаційних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою вивчення та аналізу інтелектуального капіталу займалися такі відомі вчені, як Е. Брукінг, О. Бутнік-Сіверський, В. Геєць, В. Іноземцев, Л. Прусак, К. Ковтуненко, В. Стадник та багато інших. Однак, незважаючи на численність та багатоаспектність проведених досліджень, все ще залишаються недостатньо вивченими питання його ефективного використання, зокрема, в практиці діяльності промислових переробних підприємств – його зв'язку із інноваційною діяльністю. Дана проблема потребує подальшого дослідження та вивчення, передусім, з урахуванням тих умов господарювання, які склалися в Україні на сьогодні.

Формування цілей статті. Метою статті є осучаснення трактування сутності інтелектуального капіталу як економічної категорії та аналіз на цій основі сучасного стану використання інтелектуального капіталу у переробній галузі України.

Основний матеріал дослідження. Головним завданням переробного сектору промисловості України в умовах відкритої економіки та інформаційного суспільства є підвищення своєї конкурентоспроможності. Вирішення цього завдання потребує високорозвиненого інтелектуального капіталу, який у всьому світі визнається рушійною силою розвитку. На сьогоднішній день процес збагачення інтелектуального капіталу переробних підприємств новітніми знаннями та їх втілення у нових продуктах і більш досконалих процесах створить передумови для формування сучасного, конкурентоздатного сектору національної економіки як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Однак, вирішення цього завдання потребує, в першу чергу, чіткого розуміння сутності інтелектуального капіталу як економічної категорії. Для цього необхідно проаналізувати існуючі наукові погляди на трактування цієї дефініції. Ознайомлення із відповідними науковими джерелами дає підстави стверджувати, що на сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте трактування категорії інтелектуальний капітал, а разом і з цим, методології його оцінки та розвитку, що створює невизначеність та відсутність чіткого алгоритму та розуміння процесу розвитку даного активу. Дослідження поглядів науковців дало змогу виокремити п'ять підходів щодо сутнісного наповнення дефініції «інтелектуальний капітал» (табл.1).

Таблиця 1.

Систематизація наукових поглядів та підходів до трактування сутності категорії інтелектуальний капітал

Дослідники	Підхід	Сутність категорії
В. Садовський [1, с. 158-160]	Як знання людини	знання, навички, досвід, які є невід'ємні від їх носія – живої людської особи
Л. Мельник [2, с. 213]		як інтелектуальні здібності людей
Т. Стюарт [3, с. 48]		сукупність знань, навичок, умінь людини, її креативність, мобільність
В.М. Геєць		люди та знання, якими вони володіють
В. Тітков [4, с. 13]		знання, що мають потенційну цінність
Е. Брукінг	Як нематеріальні	нематеріальні активи, без яких компанія не може існувати
К. Ковтуненко		нематеріальні та неосяжні активи компанії, які становлять знання

I. Нонака [5, с. 16-18]	активи підприємства	створення нового знання, інноваційного процесу з використанням неявних знань
О. Бутнік-Сіверський		створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, утримується підприємством з метою ймовірності одержання прибутку
Л. Прусак		інтелектуальний матеріал, формалізований і зафіксований, що використовується для виробництва більш цінного майна
В. Сфремов [6, с. 19-20]		знання, активи, якими володіє організація
Л. Едвінсон [7, с. 72]	Як процес вартісного вираження	знання, яке може конвертуватися у вартість
В. Зінов, К. Самарян [8, с. 24]		знання, які можна перетворити на прибуток і оцінити
А. Василик [9, с. 40]		авансована інтелектуальна вартість, що в процесі свого обігу та кругообігу приносить додаткову вартість
А. Гапоненко		знання, інформація, досвід, організаційні можливості, інформаційні канали, які можна використовувати і конвертувати у вартість
Н. Гавкалова, Н. С. Маркова	Як ресурс	інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних та загальних знань працівників
К. Бредлі		процес перетворення знань і нематеріальних активів у ресурси
Ю. Гава		особистий ресурс, інтелектуальний матеріал, що формалізується, обробляється й використовується для збільшення вартості активів компанії
М. Армстронг	Як конкурентні переваги	запас корисних для підприємства чи держави знань та інформації
І. Комаров		це знання, якими володіє організація і може використовувати, щоб одержати різні переваги над конкурентами
В. Іноземцев		сума всього того, що знають і чим володіють працівники і що формує конкурентоспроможність організації

З вище поданого матеріалу зрозуміло, що на сьогоднішній день немає єдиного визначення сутності інтелектуального капіталу. Проте всі науковці підкреслюють його знаннєву (нематеріальну) складову як основу для створення чогось нового, більш досконалого, що матиме цінність на ринку. Тому, узагальнивши погляди дослідників сформулюємо *авторське визначення сутності інтелектуального капіталу*, як сукупності наукових, освітніх та професійних знань працівників, що у своїй взаємодії являються корисним активом не тільки конкретної фізичної особи, а й підприємства та галузі, у якій вона працює, оскільки в процесі свого обігу та кругообігу здатна створити додаткову вартість.

Розуміючи сутність та особливості структурних складових інтелектуального капіталу можна діагностувати рівень розвитку інтелектуального капіталу конкретного підприємства та його потенціал до подальшого нарощування. При цьому вважаємо за доцільне дотримуватися підходу, запропонованого В. Стадник і Л. Гризовською, які виділили суттєві відмінності у завданнях управління розвитком інтелектуального капіталу підприємства за його складовими (структурним капіталом, людським капіталом і капіталом відносин) в розрізі його життєвого циклу. Відмітимо, що першочерговим завданням підприємств переробної сфери діяльності є вирішення таких завдань:

- визначення вектору стратегічного розвитку;
- підвищення конкурентоспроможності та рентабельності підприємства;
- визначення реального ринкового рівня капіталізації підприємства;
- підвищення автономності та мобільності систем управління на підприємстві;
- формування інноваційно-спрямованого мислення на підприємстві і, як наслідок, зростання кількості інноваційних проєктів, ідей;
- підвищення рівня соціальної спрямованості стратегічних цілей заходів, що забезпечують їх реалізацію.

Процес інтелектуалізації, нарощування інтелектуального капіталу підприємствами, на сьогоднішній день, є одним з ключових факторів успіху, оскільки дозволяє підприємствам швидко адаптуватись до вимог сучасного інноваційного суспільства, ринку та генерувати необхідної якості продукції та послуги, тим самим залишатись на своїх конкурентних позиціях та нарощувати їх. І в умовах глобалізації та інформатизації, які значно збільшують динаміку ринкових процесів, інтелектуальний капітал має нарощуватись з метою збільшення активності й ефективності інноваційної діяльності підприємства – і, що особливо важливо, для підприємств переробної промисловості.

Переробна галузь України характеризується високим рівнем конкуренції та величезним ринком, який є доволі динамічним. Відтак, щоб успішно працювати та розвиватись на даному сегменті, необхідно постійно нарощувати свої потужності, як виробничі так і інтелектуальні. І саме інтелектуальні ресурси останнім часом стають більш вагомими, оскільки вони володіють конкурентними перевагами, які якісно вирізняють їх серед інших активів, а саме: неможливість 100% копіювання конкурентами, безмежна здатність то генерування інновацій, раціоналізаторських ідей і т.д., що створює потужний потенціал розвитку.

Оскільки результатом використання інтелектуального капіталу є генерування інновацій, формування нових поглядів, методик, концепцій, технологій і т.д., то доцільно дослідження рівня розвитку інтелектуального капіталу переробної галузі України розпочинати з аналізу інноваційно-активних підприємств та аналізу неінноваційних підприємств і причин, що перешкоджали здійсненню інновацій.

Досліджуючи динаміку інноваційно-активних підприємств України за період 2010-2015 рр., слід відмітити, що кількість таких підприємств суттєво скоротилась, а саме, на 638 одиниць або 43,6%. Зокрема, суттєвого скорочення зазнала добувна промисловість – 77,5%, а також переробна 44,3 % (табл.2) .

Таблиця 2.
Кількість інноваційно-активних промислових підприємств в Україні за період 2010-2015 рр.

Категорія	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2014 р.		2015 р.		Відхилення 2015 р. до 2010 р. (усього)
	усього	% до загальної кількості підприємств	усього	% до загальної кількості підприємств	усього	% до загальної кількості підприємств	усього	% до загальної кількості підприємств	усього	% до загальної кількості підприємств	усього	% до загальної кількості підприємств	
Промисловість	1462	13,8	1679	16,2	1758	17,4	1715	16,8	1609	16,1	824	17,3	-638
Добувна промисловість	40	6,5	53	8,6	46	7,5	38	6,5	32	7,7	21	9,0	-19
Переробна промисловість	1349	15,0	1499	17,1	1581	18,6	1551	18,5	1499	17,3	751	19,5	-598

Джерело: [10, с. 486; 11, с. 313; 12, с. 300; 13, с.314]

За результатами аналізу табл.2, з 2012 р. простежується негативна динаміка кількості інноваційно-активних підприємств. Ключовими факторами даної ситуації стали: відсутність грошових активів для подальшого розвитку, висока вартість інновацій, відсутність кваліфікованих кадрів, здатних до генерування та інженерного втілення нових ідей і т.п. (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл неінноваційних підприємств за вагомими причинами, що перешкоджали здійсненню інновацій протягом 2010-2016 рр., %

Джерело : [12 с. 5; 13, с. 5]

З рис.1, можна зробити висновки, що формування інноваційно-активних підприємств найбільшою мірою стримує відсутність фінансових активів та цільової дієвої державної політики, направленої на підтримку інноваційного розвитку промисловості. Однак держава може лише формувати інституційні умови для рівнозначного впливу на конкурентну поведінку усіх суб'єктів економічної діяльності. Окремим підприємствам така підтримка не повинна надаватись. А відсутність фінансових ресурсів можна назвати і наслідком низької інноваційної активності підприємств. А це, в свою чергу, є наслідком недостатньої уваги менеджменту підприємств до накопичування і розвитку їх інтелектуального капіталу – як людського капіталу, так і структурного, який дає змогу акумулювати і поширювати нові знання, перетворювати їх у нові ідеї і продукти. Не менш важливо розвивати і капітал відносин, який для промислових підприємств дає змогу підтримувати взаємовигідні зв'язки із партнерами, спільно працюючи над посиленням своїх конкурентних переваг.

Висновки. Становлення постіндустріальної економічної системи формує нові вимоги та визначає нові фактори успіху для усіх суб'єктів ринку. Процес інформатизації та нарощування інтелектуальних активів

набуває нового значення та привертає до себе все більше уваги менеджерів-практиків, як найбільш конкурентоздатний актив. Однак, нарощування інтелектуального капіталу є складним та багатогранним процесом, який потребує значних фінансових активів, відповідних знань та обґрунтованих рішень для кожного конкретного підприємства з урахуванням специфіки його діяльності та позиції на ринку. Розроблення відповідного науково-методичного забезпечення і має бути предметом наступних досліджень. .

Література.

1. Садовський В. А. Интеллектуальный капитал : сущность и основные особенности / В. А. Садовський, Е. А. Стеценко // Вісник Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”: Зб. наук. праць. – Вип. “Технічний прогрес і ефективність виробництва”. – Х. : НТУ “ХПІ”, 2006. – С. 158-160.
2. Мельник Л. Г. Экономика информации и информационные системы предприятия : учеб. пособ. / Л. Г. Мельник, С. Н. Ильяшенко, В. А. Касьяненко. – Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2004. – 400 с.
3. Stewart T. Brainpower / T. Stewart // Fortune. – 1991. – June 3. – P. 42-60.
4. Титков В. Человеческий капитал малого бизнеса / В. Титков // Малое предприятие. – 2000. – № 5. – С. 12-15.
5. Nonaka I. Unified Model of Dynamic Knowledge Creation. / I. Nonaka; D. Teece. eds, Managing Industrial Knowledge. // Creation, Transfer, and Utilization, Sage, London, 2001. – P. 13-43.
6. Ефремов В. С. Бизнес-системы постиндустриального общества / В. С. Ефремов // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 5. – С. 18-26.
7. Эдвинсон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях / Л. Эдвинсон. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 248 с.
8. Зінов В. Інтелектуальний капітал, як базова характеристика вартості бізнесу / В. Зінов, К. Сафарян // Інтелектуальна власність. – 2001. – № 5. – 6. – С. 23-35.
9. Bradley K. The Impact of Intellectual Capital / K. Bradley, S. Albert // Open University Business School pricing Paper. – 1996. – № 15. – P. 15-20.
10. Статистичний щорічник України за 2015 рік / за ред Жук І. М. – К. Державна служба статистики України, 2016. – 569 с.
11. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред Жук І. М. – К. Державна служба статистики України, 2015. – 579 с.
12. Статистичний щорічник України за 2013 рік / за ред Осауленка О.Г. – К. Державна служба статистики України, 2014. – 527 с.
13. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред Осауленка О.Г. – К. Державна служба статистики України, 2013. – 545 с.
14. Білоконь О.І. Обстеження інноваційної діяльності в економіці країни за період 2012-2014 років (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]: Доповідь - 04.11.2015 – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.
15. Прилипко Р. Ю. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2014-2016 років (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]: Доповідь - 06.11.2017 – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

References.

1. Sadovskij, V. A. (2006), "Intellectual capital: essence and main features", *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut": Zb. nauk. prats. – Vyp. "Tekhnichniy prohres i efektyvnist vyrobnystva"*, pp. 158-160.
2. Mel'nik, L. G. Il'yashenko, S. N. and Kas'janenko, V. A. (2004), *Jekonomika informacii i informacionnye sistemy predpriyatija* [Economics of information and enterprise information systems], ITD “Universitetskaja kniga”, Sumy, P. 400.
3. Stewart T. Brainpower / T. Stewart // Fortune. – 1991. – June 3. – P. 42-60.
4. Titkov, V. (2000), "Human capital of a small business", *Maloe predpriyatie*, vol. 5, pp. 12-15.
5. Nonaka I. Unified Model of Dynamic Knowledge Creation. / I. Nonaka; D. Teece. eds, Managing Industrial Knowledge. // Creation, Transfer, and Utilization, Sage, London, 2001. – P. 13-43.
6. Efremov, B. C. (1999), "Business systems of the postindustrial society", *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, vol. 5, pp. 18-26.
7. Jedvinson, L. (2005), *Korporativnaja dolgota. Navigacija v jekonomike, osnovannoj na znanijah* [Corporate longitude. Navigation in a knowledge-based economy], INFRA-M, Moscow, Russia, P. 248.
8. Zinov, V. and Safarian, K. (2001), "Intellectual capital as the basic characteristic of business value", *Intelektualna vlasnist*, vol. 5 – 6, pp. 23-35.
9. Bradley K. The Impact of Intellectual Capital / K. Bradley, S. Albert // Open University Business School pricing Paper. – 1996. – vol. 15. – P. 15-20.
10. State Statistics Service of Ukraine (2016), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, P. 569.
11. State Statistics Service of Ukraine (2015), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2014 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, P. 579.
12. State Statistics Service of Ukraine (2014), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, P. 527.

13. State Statistics Service of Ukraine (2013), *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2012 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2012], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine, P. 545.

14. Bilokon, O.I. "Survey of innovation activity in the national economy for the period of 2012-2014", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

15. Prylypko, R. Yu. "Survey of innovation activity in the Ukrainian economy for the period 2014-2016 (by international methodology)", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2018 р.